

Kulturformidling i det lærde tidsrum

Om Peder Syvs *Betenkninger* ... i anledning af 350-året

Af Jens Bjerring-Hansen

The scope of this paper is to introduce and contextualise Peder Syv's 350-year-old treatises on the 'Cimbrian' language, *Nogle betenkninger om det Cimbriske sprog* from 1663 ('cimbrisk' meaning roughly Germanic and mainly Danish), a seminal book, being the first work in Danish dedicated to the study of Danish language and literature. Arguing that seventeenth century considerations on 'language' are impossible to separate from broader literary and cultural discussions, the paper especially focuses on Syv's efforts at cultural mediation and popularisation, whereby lines are drawn to European intellectual culture (the German *Fruchtbringende Gesellschaft*, especially its prominent member Georg Philipp Harsdörffer) as well as to contemporary developments on the local book market (specifically the rise of the popular handbook). Finally, it is argued that *Betenkninger*, as a piece of scholarly communication, in terms of its tendency towards pragmatism and popularisation of knowledge, represents both an anomaly and an epochal break within Syv's literary production and the Dano-Norwegian learned milieu in the decades around 1700 as a whole.

1. Indledning

I 1662 sendte Peder Syv et brev til sin ven, metrikeren Hans Mikkelsen Ravn. Han vedlagde »to bøger om forskellige emner«:

Den ene handler om, hvordan man kan få penge til at gro, den anden om, hvordan man kan opdyrke modersmålet. Sidstnævnte, som er et manuskript, sender jeg og beder dig dømme om på opfordring fra forfatteren, der er din ven, som jeg er det.¹

Økonomibogen kommer vi tilbage til. Her skal det først og fremmest handle om den anden af disse to nyttige fagbøger fra 1600-tallet, dvs. manuskriptet til det, der utvivlsomt må være Peder Syvs første bog, *Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog*. Den udkom efter dette tidlige eksempel på anonym fagfællebedømmelse det følgende år, 1663, som den første bog om dansk på dansk.²

»Cimbrisk« betyder hos Syv germansk, men han beskæftiger sig mest med dansk. Den sprogpatriotisme, der tog til i løbet af 1600-tallet, havde tidligere kastet lovprisninger og forsøg på æresoprejsning af modersmålet af sig, men disse var på latin, fx Poul Jensen Coldings forord til sin dansk-

latinske ordbog *Dictionarium Herlovianum* (1626): »hvad er det man kan sige på latin eller andre sprog, som ikke kan udtrykkes lige så godt på dansk?«;³ Rasmus Bartholins universitetstale »De studio linguæ Danicæ« (1657): »I [dvs. studenterne] vilde være uretfærdige imod Eders Fædreland, hvis I ikke forbeholdt Eder Ret til at dyrke Eders eget Modersmaal grundigt«;⁴ og endelig kan man nævne Ravns fortale til *Rhythmologia Danica*. Her opfordres der til oprettelsen af en dansk pendant til det tyske sprog-patriotiske »Fruchtbringende Gesellschaft«, som også Syv fremhæver som forbillede (s. 82).⁵ Der er ikke noget overraskende i denne diskrepans mellem teori og praksis. Midten af det 17. århundrede var her i Danmark »det lærde Tidsrums og dermed ogsaa det latinske Sprogs Glansperiode«.⁶ Latin var det gængse kommunikationssprog i den lærde republik, ikke alene i bøger og forelæsninger, men også breve, fx korrespondancen mellem de nok så danskorienterede Syv og Ravn. Så meget desto mere opsigtsvækkende har Syvs sprogvvalg i *Betenkninger* været i samtiden. Og så meget desto mere bemærkelsesværdigt er det, hvor frisk og velformidlet den lille bog er. Syv har i det nye sproglige medium forstået at komprimere og kombinere sproghistorie og sproglære (med aktuelle sprogpoltiske diskussioner) samt litteraturhistorie og poetik (med penneprøver til illustration) til et sammenhængende hele. Den lader sig læse i ét stræk, og det er de færreste længere tekster fra århundredet, man kan sige dét om.

Efter en kort præsentation af forfatteren og hans intellektuelle miljø er der foretaget sonderinger i *Betenkninger* ud fra tre synspunkter: videnskab, ideologi og formidling. Der vil blive lagt særlig vægt på det sidstnævnte punkt, der knytter sig nært til Syvs sprogvvalg, dvs. en belysning af teksten som fagtekst, som et stykke videnskabs- eller kulturformidling, der lægger op til en bredere kulturhistorisk indramning. »Betænkninger« (dvs. overvejelser) over »Sprog« i 1600-tallet er sjældent til at skille fra litterære og i videre forstand kulturelle spørgsmål. I forbindelse med dette udvidede perspektiv på det barokke sprogarbejde skal der, antydningvis og som et forslag til videre udforskning, trækkes nye linjer til Syvs tyske model- og parallelfigur, digteren, sprogteoretikeren og kulturformidler Georg Philipp Harsdörffer (1607-1658), der leverede det umiddelbare forlæg til *Betenkninger*.

2. »vor lærde Syv«⁷

Peder (Pedersen) Syv (1631-1702) deler næsten fødsels- og dødsår med den litterære baroks hovedskikkelse, Thomas Kingo (1634-1703), men

med Syv har vi unægteligt med en anden og mere stilfærdig tidstype at gøre end den glansfulde og udadvendte samtidige. Hvor Kingos portræt kendes fra flere stik fra tiden, har vi af Syv kun et formodet portræt. Efter latinskolegang i Roskilde, universitetsstudier 1653-54 og en tid som hører (dvs. adjunkt) ved Vor Frue Skole i København fungerede Syv som rektor for skolen i Næstved 1658-1664.⁸ Herefter blev han præst – og gift med forgængerens enke – i Hellested Sogn på Stevns, hvor han virkede til sin død. 1683 fik Syv efter egen ansøgning, men opfordret og hjulpet på vej af en af den tidlige enevældes vigtigste kulturelle patroner, oversekretær Matthias Moth, som den eneste i Danmarkshistorien tildelt titlen *Philologus regius lingvæ Danicæ*, kongelig dansk filolog.

Peder Syvs lærde virksomhed udfoldede sig i provinsen og som en fritidsbeskæftigelse, typisk nok for en tid, hvor universitetet mest var en teologisk læreanstalt. Studierne skulle passes ind mellem først de »mange og majsommelige Skole-forhindringer«, der med et hjertesuk omtales i *Betenkningernes* fortale til læseren (s. 84), siden præsteembedets opgaver, der ganske vist blev lettet noget efter det kongelige skulderklap i 1683. Den fysiske ramme var studerekammeret og det efterhånden store privatbibliotek.⁹ Syv rejste ikke. Han forlod faktisk aldrig Sjælland, så vidt vides.¹⁰

Syvs stilling var tilbagetrukket og provinsiel, men det betød ikke, at hans virksomhed var uden intellektuel dynamik. Han besøgte og lånte bøger fra andre (privat)biblioteker, fx Ravns og Anne Gøyes adelsbibliotek (senere kendt som Karen Brahes bibliotek), som begge takkes herfor i *Betenkningerne* (s. 118). Og nok så vigtigt deltog han i netværk bestående af både lærde i Danmark-Norge (fx sjællænderne Ravn, Lavrids Kok og Jørgen Sorterup samt Tormod Torfæus i Stavanger) og i udlandet (fx Johannes Schefferus og Andreas Spole i Uppsala), hvad de overleverede fragmenter af hans korrespondance er vidnesbyrd om.¹¹ Givetvis som et resultat af denne kollegiale udveksling vidner *Betenkninger* om førstehåndskendskab til den allernyeste internationale sprog-/litteraturteori og digtning. Siden gik Syvs interesser i høj grad i historisk og antikvarisk retning, men katalogen over hans bogsamling viser, at han var opdateret og velforsynet med nye tryksager af enhver slags til det sidste, herunder de lærde tidsskrifter fra det 17. århundredes slutning, som skulle erstatte brevet som det centrale medium for vidensdeling (fx Leipzig-tidsskriftet *Monatliche Unterredungen einiger guten Freunde*).

Peder Syv er først og fremmest gået over i historien som 'sprogforsker' og blev i samtiden anerkendt som *philologus*, men man må være opmærksom på, at 'sprog' (og 'filologi') var brede vidensfelter i den tidligmoderne

lærdomskultur. Desuden er det værd at bemærke, at Syvs forsknings- og samlerinteresser ikke kun indbefattede ord og tekster på pergament og papir, men også 'antikviteter' (fx mønter og runeindskrifter), samt naturhistoriske oplysninger til en aldrig udgivet »Nordisk Fauna« og til Peder Kyllings bog om dansk flora *Viridarium Danicum* (1688).¹² Denne tidstypiske 'tværfakultære' polyhistorånd satte sit præg på hans omfattende bog- og manuskriptsamling og ikke mindst hans mange optegnelsesbøger. De vidner om en mand, der med Winkel Horns ord, var »optagen af alt, hvad der kom paa hans Vej og fordybende sig i alle Datidens Videnskaber«. ¹³ Den emnemæssige spændvidde prægede tilsvarende hans ambitiøse publikationsplaner, der – sikkert af samme grund – langt fra var identisk med hans publikationsliste. Af de 25 projekter, som Syv i 1682 skitserede i en optegnelse til brug for sin ansøgning om filologtitlen, blev kun tre til noget, *Grammatikken* (1685), anden del af *Ordsprogene* (1688) og *Tohundredvisebogen* (1695). Skuffeprojekterne er omtalt i Winkel Horns Syv-afhandling med enkelte smagsprøver.¹⁴ Vi savner en undersøgelse, der går i dybden med dem. Her skal spændvidden kun antydes for at påpege en karakteristisk pragmatisk dobbelthed i Syvs virksomhed. Den har med omfang, form og publikum at gøre. På den ene side har vi de store, til dels monstrøse samlerarbejder, som man plejer at fremhæve i forbindelse med 'det lærde tidsrum', på godt og ondt, fx udkastene til den danske ordbog og nationalbibliografien (»Bogladen«) samt de løsere idéer til en kirkehistorie og en kommenteret udgave af landskabslovene. På den anden side har vi de små, populært anlagte håndbøger, fx en formularbog (dvs. en håndbog i brevskrivning) og en »Medicina Veterinaria« på dansk, der også skulle omfatte »Andet til Huusholdning tienligt«. ¹⁵ *Betænkningerne* hører til det sidstnævnte kultur- og videnskabsformidlende spor i forfatterskabet. At de overhovedet tog (bog) form, må opfattes som et afvigende træk ved dem blandt Syvs arbejder i det hele taget.

3. Sprog- og litteraturvidenskab anno 1663

Den følgende korte gennemgang vil udelukkende udpege nogle karakteristiske, til dels innovative forestillinger og greb hos Syv. Hans bredt anlagte bog skal ikke gennemgås i dens mange detaljer her.¹⁶ Et pædagogisk overblik over skriftets indhold giver den berømte kobberstukne billedfrise på titelbladet. Med en kombination af allegori og håndfaste tematiske slagord fungerer den som en indholdsfortegnelse (jf. fig. 1).

Fig. 1: Betænkninger (1663), titelblad. (Bogens mål er 15,8 x 8,8 cm). Billederne modsvarede bogens 11 afdelinger: 1) Om Sprogene i Aldmindelighed, 2) Om det Cimbriske Sprogs ypperlighed og vide udbredelse, 3) Om Sprogenes Lighed og Ulighed, 4) Om det Cimbriske Sprogs uddyrkelse i almindelighed, 5) Om Bogstavene, 6) Om Skrive-rigtighed, 7) Om Fremmede Oord, 8) Om en Ordbog eller Glosebog, 9) Om Tallene, 10) Om Egne Navne, 11) Om Poeteri hoos de Cimbrer. Dertil kommer et omfangsrigt »Anhang af Vers om adskillige ting«.

Et gennemgående træk ved Syvs videnskabelige betragtning kommer til udtryk allerede i de første sproghistoriske afdelinger, nemlig en jordbunden fornuft, der nødvendigvis måtte komme på kant med tidens ofte fantasifulde (tilbage)dateringer af folkesprog og dialekter. Fremstillingen bliver i lige så høj grad en polemik mod fantasifuld videnskab som en begrundelse af det gamle cimbriske sprog. Syv begynder, helt efter bogen, mere præcis Bibelen, med det adamitiske ursprog, og opstiller, som det sig hør og bør, en sproglig kronologi, hvor cimbrisk (germansk) regnes for »et af de ældste herkommende fra Babel« (s. 92). At det skulle være det allerældste på grund sine mange énstavelsesord, som hollænderen Johannes Beccanus Goropius (1519-72) havde villet det, accepterer han dog ikke og henviser i den forbindelse til det kinesiske sprog (ibid.). Også Goropius' påstand om, at cimbrisk skulle være særligt ypperligt på grund af dets »mange oord, som kunne vendes om og læses tilbage«, dvs. palindromer, holder Syv ud i strakt arm med en karakteristisk vending: »Hvilket jeg lader staa ved sit værd« (s. 95). Det er dog først og fremmest tidens excesser i den etymologiske metode, Syv polemiserer imod (særligt i 3. afdeling).¹⁷ Han slår selv det, der med moderne briller ligner skæverter et par steder undervejs, fx Donau af »Dane-aa« (s. 102) og Frygien af Friggs rige (s. 98), men han maner ellers polemisk og underholdende til besindighed i en kritik af bl.a. Bertil Knudsen Aqvilonius' forestillinger om det danske sprog som oprindelsen til de klassiske (i *Ad poëticam Danicam deductio*, 1641):

Saa uddyder een nu det Grædske af det Danske, nu tvert om igien (c) Een giver for at Homerus haver skreved Tydsk; Een anden nyli- gen at hans stiiil er Hebraisk, ja hvorfor ikke Mexisk (d) og Rot- vælsk.

[noter] (c) B. Can. Aqvilon. lib. impress. [bog trykt] Hafniæ, 1641. Hvor hand og viser at de Græker komme overeens med os i skik, levnet, egne navne, maader at tale med oam. [dvs. talemåder og andet mere] (d) Lingva Mexicana (s. 108).

Som det fremgår, knyttede de sproghistoriske teorier også an til almen historie og folkepsykologi, hvorfor den etymologiske metode var yndet blandt patriotiske historikere på jagt efter et tidligt udgangspunkt. Mere berømt (og berygtet) end Aqvilonius havde Goropius i *Origines Antwerpianae* (1569) med etymologier som skyts hævdet, at der blev talt Antwer-

pen-dialekt (brabantisk) i paradiset, som også kunne lokaliseres til Brabant-regionen. Og i Syvs samtid argumenterede Olof Rudbeck d.æ. med værket *Atlantica* (1679-1702) i gøticistisk ånd for, at Sverige var kulturens vugge og svensk det adamitiske sprog. I det følgende århundrede blev der rejst heftig kritik af de store teorier. Fx opfandt Leibniz udtrykket ‘goropizieren’ efter Goropius (i *Nouveaux essais sur l’entendement humain*),¹⁸ mens Holberg gjorde nar ad Rudbeck (bl.a. i *Peder Paars* og senere, endnu mere udførligt i epistel 193). Selv om Syv i *Betenkninger* mest forholder sig punktuelt – og slet ikke ideologikritisk – til metoden, er det interessant, at der således kan drages en parallel fremefter.

Generelt griber Syv, trods den udtalte patriotiske dagsorden, de sproglige problemer pragmatisk an, fx omkring brugen af fremmede ord og stavemåder. Hvis ordene bedre kan forstås på latin eller fransk, bør man bruge dem sådan (s. 125-26). Derfor skriver han ‘cimbrisk’ og ikke ‘kimbrisk’! I det hele taget er Syv opmærksom på almindelig sprogbrug og sædvaner. »Dog faar mand og her lade brugen noget raade« skriver han med en typisk formulering i afdelingen om ‘skriverigtighed’ (s. 133 omkring spørgsmålet ‘kk’ eller ‘ck’, ‘trykker’ eller ‘trycker’). Syv er generelt på det rene med, at sproget bruges forskelligt afhængigt af medium (skrift eller tale) og kontekst. Nu om dage ville man tale om sociolingvistik, som Vibeke A. Pedersen har påpeget.¹⁹ Man skal vide, siger han,

at i alde lande er de samme sprog, nu højt og siirligt, nu lavt og gemeent [dvs. almindeligt]. Hint bruges i de fornemste stæder og trykkerierne; dette i gemeen snak og blant almuen (s. 168)

Citatet leder naturligt frem til den litterære del af *Betenkningerne*, der imidlertid ikke kan skilles fra den sproglige. For med denne konstatering af forskellige sproglige stillejer eller diskurser giver Syv, trods tendensen til relativisme, alligevel det digteriske sprog en forrang: »Ingen kand ret være et sprog mægtig, med mindre hand er kyndig i dets Poeter« (ibid.). Mens sprogbrugerne således skal læse poesi, skal poeterne på den anden side være sig deres ansvar som særligt privilegerede sprogbrugere bevidst og ikke alene ‘uddyrke’ sproget, især ved studiet af den ældre digtning, som *Betenkningerne* giver en oversigt over (afdeling 11), men også *opdyrke* det, altså slet og ret opfinde nye ord: »sine egne affødde« (s. 150). Flemming Lundgreen-Nielsen har i en rehabiliterende gennemgang af den oversete 11. afdeling givet en fin perspektivering af forholdet mellem sprog- og litteraturbetragtning hos Syv, med udgangspunkt i det kobber-

stukne titelblads første og sidste billedfelter (1 og 11). Det sidste felt med bierne, der »gafne og glæde« (fra Horats' *Ars Poetica*, v. 333) er svaret på det første felt, hvor håndværkere »af Hofmod« opfører Babelstårnet: »Nyttig og frydefuld poesi træder således i stedet for de gamles syndige himmelstræben«. ²⁰ Dette er baggrunden for det lidt overraskende faktum, at digtekunsten optager næsten halvdelen af pladsen i *Betænkninger* efter Lundgreen-Nielsens opgørelse, når man, vel at mærke, inddrager »Anhang af Vers om adskillige Ting«, nemlig 96 af originalens 200 sider. ²¹ Anhanget kommer vi tilbage til.

4. Sprogpatriotisme fra Tyskland

Syvs bog er et af de mest berømte vidnesbyrd om 1600-tallets danske sprogpatriotisme, ofte indrammet med svaret på det retoriske spørgsmål, om det da ikke var bedre at studere græsk og latin: »Men mig bør jo først at vide mit fæderneland og dets sprog nogen ære« (s. 81). Her som overalt er Syvs ideologiske forsvar (eller til tider angreb) formuleret behersket, men bestemt, med så meget desto større effekt. Målet var at give dansk berettigelse og anerkendelse, samt flere og dygtigere sprogbrugere. Midlerne til sproglig 'uddyrkelse' er bl.a. etymologi og sproghistorie (til forankring og legitimering), ortografi og leksikografi (til smidiggørelse og udvidelse), litteraturhistorie og metrik (til aktivering og fornyelse) samt endelig læsning af modersmålet.

Det særlige ved Syvs sprogpatriotisme er, at den er udtrykt på dansk. Han havde hjemlige forgængere, hvoraf nogle er nævnt indledningsvis, men i det hele taget var den danske bevægelse som bekendt inspireret af fremmede idéer og tiltag, særligt det tyske adelsnetværk og udgiversamfund, Det Frugtbringende Selskab (1617 ff.), var en vigtig impuls for danske ligesindede; det var på sin side inspireret af det italienske *Academia della crusca* i Firenze (1583 ff.). ²² Syv henviser flere steder direkte til det tyske selskab (fx s. 82 og 124), men særligt ét medlem går igen i fodnoternes litteraturhenvisninger, nemlig digteren, oversætteren og sprogvidenskabsmanden Georg Philipp Harsdörffer med sit latinske *Specimen philologiæ Germanicæ*, 1646. Den er ingen almindelig kilde, som litteraturhistorikeren Julius Paludan har påvist, men et vigtigt forbillede, både hvad angår den overordnede komposition (selv om Syv har en anden ordning af afdelingerne og én færre end Harsdörffer) og indholdet. ²³ For det første henter Syv lokale argumenter hos Harsdörffer. Et eksempel, som Paludan ikke anfører,

er det centrale sted, hvor digtningens nødvendighed for sproget uddybes. Her fremfører begge den romerske historiker Tacitus som kilde til en tidlig udfoldet germansk litterær kultur (Syv: 11. afdeling, s. 124-125; Harsdörffer: 9. afdeling).²⁴ For det andet låner Syv centrale forestillinger og projektidéer fra den tyske forfatter, fx nødvendigheden af en ordbog til hensigtsmæssig fremme af modersmålet. Marie Bjerrum har imidlertid påpeget, hvordan Syv i forbindelse med udviklingen af idéen frigør sig fra Harsdörffer.²⁵ Den tyske impuls var dog nok så vigtig. Der er tale om samme projekt, som Matthias Moth, håndfast og kyndigt, overtog styringen af fra slutningen af 1690'erne og udbyggede til sin omfangsrige og banebrydende danske ordbog. Den ser snart lyset for første gang i den digitale udgave, der forberedes af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Endnu et par eksempler på, hvordan Syv direkte og indirekte forholder sig til Harsdörffer, skal fremhæves. Dels fordi de *ikke* er fra *Specimen* og således viser en generel optagethed af tyskerens forfatterskab. Dels fordi de peger på, hvordan de to temperamentsmæssigt både gik hånd i hånd og adskilte sig fra hinanden. Syvs fortale og afdeling »Om Skriverigtighed« maner teoretikerne til besindighed, så akademiske stridigheder ikke kommer til at overskygge de praktiske opgaver, der lå og ventede på sprogfolkene: »der [kan] vel sees noget gennem fingre, saa at aldtning ikke skal lide skade og tiid-spilde i de høje og vigtigere studeringer«. I sin poetiske lærebog *Poetischer Trichter* (1647-53) – en poetisk »tragt« – har Harsdörffer helt parallelle overvejelser.²⁶ I samme værk forholder forfatteren sig til de antikke, hedenske guder og guddomme og det prekære spørgsmål om, hvad man skal kalde dem: »der heydnischen Goetzen Namen [afgudsnavne], die ein Christlicher Poet billich vermeiden, und sie auch nicht in dem Munde führen soll, als zur Verachtung«. ²⁷ Langt fra denne uforsonlige holdning er Syvs nøgterne behandling af spørgsmålet (§ 95 i den poetologiske 11. afdeling):

De afgudiske, fremmede og udi gemeen ubekiencte Egne-navne, hvilke de Hedenske Poeter bruge, kunde vel hoos os Christne afskaffes og bruges, Sool, Maane, Hav, Vejr oaf [og andre flere] langt Christeligere i steden for de Hedenske Guders nafne, Phoebus, Cynthia, Neptunus, Æolus (s. 200)

Syv stiller blot forsigtigt forslaget. At han er tilbøjelig til at se igennem fingre med lidt spredt poetisk afgudsdyrkelse, forstår man af fortsættelsen, hvor to yderfløjssynspunkter repræsenteret ved yderligere et par pro-

minente medlemmer af Det Frugtbringende Selskab kommer til orde: Martin Opitz, der accepterede brugen med henvisning til gamle kristne poeters praksis, og Johannes Rist, der ønskede, at hans ældre vers, hvor guderne bar hedenske navne, var brændt op.²⁸

Forskellene mellem den danske og den tyske sprogpatriot kan aflæses allerede ved en sammenligning af bøgernes åbningsbilleder. Hvor kommunikationen på Syvs titelblad er munter, klar og pædagogisk, er Harsdörffers frontispice med fremstillingen af den fælles kraftpræstation, som

Fig. 2: Georg Philipp Harsdörffer: *Specimen Philologiae Germanicae* ... (1646), frontispice. Kilde: Wikipedia Commons. Distikonet, der fungerer som bogens motto, er af den tjekkiske pædagog og humanist J.A. Comenius (*Novissima lingvarum methodus*, 1648) og lyder i (prosa)oversættelse: »Således vil vedholdende arbejde forstærke vort sprogs grundvold, når hænder omhyggeligt forenes«.

sprogsagen krævede, mere massiv og dunkel i sin fortættede emblematik. Selv ved hjælp af et ledsagende digt til forklaring af scenen på frontispicen, er billedet svært at forstå, som den tyske sproghistoriker Markus Hundt har påpeget.²⁹ På den anden side er den tyske miljøskildring mere realistisk end i den danske tegneserie. Slottene og kirkerne, der tårner op i baggrunden, minder eftertrykkeligt om den tyske sprogbevægelses politisk-moralske forbindelser til adel og gejstlighed, hvad der imidlertid ikke letter stemningen.

5. Kulturformidling

Harsdörffers *Specimen* var teoritug («theorielastig») ³⁰. Dens adressater var de lærde, hvad allerede følger af, at den er forfattet på deres *lingua franca*, latin. Syvs *Betenkninger* var tiltænkt et andet publikum. Den er en populær, kultur- og videnskabsformidlende håndbog.

I sin formidling af det store stof undgår Syv helst teoretiske diskussioner, eller også præsenteres de pointeret og anskueligt som i tilfældet med de antikke gudenavne. Fodnoterne har forklarende oplysninger af videnskabelige og lærde udtryk, fx ‘codex’, ‘comédie’, ‘tragedie’, ‘maccaronisk’, eller oplysninger om latinske termini technici for Syvs danske oversættelsforslag, fx ‘dictionarium’ for ‘glosebog’ og ‘lingua mexicana’ for ‘mexisk’. Ellers anvendes de mest til dokumenterende litteraturhenvisninger. Selv om en del henvisninger til Harsdörffer og givetvis også andre forfattere mangler, er Syv gennemgående flittig til at kreditere andre for fornuftige synspunkter og rose deres fortjenester. Udeladelserne er næppe sket af ond vilje. Måske har Syv tænkt, at en konsekvent skyldig hensyntagen og dermed et voksende noteapparat ville rykke ved fremstillingens karakter. Et vanskeligt genrehensyn, som senere tiders forfattere af formidlende fagbøger også har skullet taget stilling til, og hvor de bedste har prioriteret fremstillingens form og flow højere end videnskabelig akribi (fx Ludvig Holberg og Georg Brandes). At genren ikke rigtig var etableret på dansk endnu, gjorde Syvs overvejelser så meget desto vanskelige.

Påfaldende nok er det ikke Harsdörffers *Specimen*, der henvises mest til i *Betenkninger*, men den (plat)tyske satiriker Johann Lauremberg, der både kan være sjov og skarp, bliver man mindet om. Den sprogpolitisk bevidste Johann Lauremberg anvendes ikke alene til at krydre fremstillingen med, men også til at forankre de sprogteoretiske spørgsmål i en

genkendelig virkelighed. I overvejelserne om brug af fremmedord (7. afdeling) trækkes der i samme hensigt ikke alene på Lauremberg (»en skoffikker arm hand vil nu Schuster hæde« osv., s. 146), men også på en anonym kirkebetjent, hvis latterlige brug af fremmedord Syv har hørt og noteret sig (»i dag *marcherer* de til alteret, som i gaar fik *perdon* paa deris synder«, s. 145).

Et vigtigt greb i Syvs videnskabsformidling er desuden den introducerende sammentrængning af de mange og vidtbeskrevne vidensfelter, som fremstillingen dækker. Et godt eksempel er §§ 29-34, hvor Syv over tre-fire sider giver en letfattelig indføring i runealfabetet og -forskningen. Han trækker i den forbindelse veksler på Ole Worms »herlige Skrift om Runebogstaverne, hvor af meget i dende Afdeeling er taget« (s. 121, note a), dvs. Worms *Danicorum Monumentorum libri sex* (1643), en latinsk foliant, som de færreste havde råd og evner til at konsumere. En lignende kondensering af et stort stof er den mini-metrik, som Syv præsenterer i §§ 87-95 ved hjælp af dansk og tysk speciallitteratur. Af den vil Syv forbigå noget »og en deel dis kortere erindre« (s. 193).

Korthed er i det hele taget nøgleordet i Syvs formidlingsstrategi og genreovervejelser. Han siger det selv, klart og koncist, i fortalen »Til læseren«: »Jeg beflitter mig paa korthed. En liden bog kjøbes og læses af mange, men en stor af faa« (s. 82). Fortalen befatter sig i det hele taget mere med den slags spørgsmål end med bogens emne, sprogsagen, men de to forhold – 'uddyrkelsen' af sproget og kulturformidlingen – er på den anden side tæt sammenvævet hos Syv.

Betenkningers karakter af håndbog og Syvs interesse for tidens håndbogs litteratur er ikke rigtig blevet belyst, selv om der er tale om vigtige aspekter til forståelsen af hans forfattervirksomhed. I listen over »de fornemste Danske bøger« i § 37 (foruden de ældre og nyere poetiske, der er anført i §§ 84 og 100) optræder ikke alene bibeloversættelser og historiskrivning, men også »Regnebøger« og en »Ny huusholdnings bog. J. Holstis. 4to« (s. 118). Der er tale om den alsidige forfatter og boghandler Jørgen Holsts (d. 1663) *Oeconomia Nova eller nødvendige Beretning oc Anledning, hvorledis en gandske Huuszholding paa det nytteligste oc beste [...] kand anstillis* (1648). Det er formodentlig denne lille bog (41 sider), som Syv sendte til vennen Ravn i 1682 sammen med manuskriptet til *Betenkninger* (jf. indledningen), eller et samleværk fra 1649, der foruden husholdningsbogen indeholdt yderligere otte praktiske skrifter, forfattet eller oversat af Holst: om at passe have, lave konfekt, holde bier osv.³¹ I udlandet bugnede bogmarkedet med den slags hånd- eller gør-det-

selv-bøger, mens boomet i Danmark tilsyneladende var mere begrænset.³² Med sin sprog- og litteraturvidenskabelige introduktionsbog ville Syv udfylde et af de huller i den danske boglige kultur, som han med Flemming Lundgreen-Nielsens ord »havde syn for«, og som han »føjte det som en pligt at fatte mange planer til udfyldelse af«. ³³ De tidligere nævnte udkast til håndbøger blandt Syvs papirer skulle udfylde andre af hullerne.

Hvad angår håndbogslitteraturen, var Holst en lokal pioner, der gav genren fodfæste herhjemme. Den mest oplagte internationale model- og parallelfigur for Syv som kulturformidler var Harsdörffer. Han forfattede også håndbøger, der i modsætning til Syvs også blev færdiggjort og trykt. Poetiklærebogen *Der poetischen Trichter* er allerede nævnt ('tragt' må forstås som et teknisk hjælpemiddel til hurtig og sikker bearbejdning af sprog til digtning). Desuden kan man fremhæve koge- og stegebogen *Vollständiges Trincir-Büchlein* (1640), der af Syv blev fremhævet som »ikke unyttig for Ungdommen«, ³⁴ samt en brev-, titular- og formularbog (*Der Teutsche Secretarius*, 1656-59), som er et sandsynligt forbillede for Syvs tilsvarende projekt (*Itzige [nuværende] Tiids Secretarins ... En ny og fuldkommen formular*). ³⁵ I den nyere udforskning af Harsdörffers mangesidede, men sammenhængende virksomhed har man i stigende grad rettet opmærksomheden mod håndbøgerne, hvis hovedfunktion ifølge Markus Hundt er en formidling af 'kulturteknikker/kulturviden'. Selv om de sprogpoltiske problemstillinger her træder i baggrunden til fordel for behandlingen af specialemler, må de ses som led i samme bestræbelser. »Spracharbeit« taler Hundt overgribende om med et samtidigt tysk udtryk. Bøgerne er anvisninger på 'passende kommunikation'. ³⁶ Der skal tales tysk i køkkenet og ved middagsselskabet, skrives tysk i breve og i digte. Syvs kultiveringsbestræbelser kan udvides tilsvarende, selv om de var mindre elitære end hos Harsdörffer og Det Frugtbringende Selskab. ³⁷ Uddyrkelsen af sproget var blot et middel til at få dansk til at gøre sig gældende på stadig flere kulturelle områder.

I *Betenkninger* handler det først om fremmest om at højne den danske boglige kultur, og i den henseende er den til dels en gør-det-selv-bog. Andre skal også på banen! Der skal skrives flere gode bøger i stil med dem, han anfører på sine tre boglister. Desuden ansører Syv oversættelser af gode udenlandske bøger til glæde for dem, der kun kan dansk, og ungdommen, der vil tilegne sig kundskaber i andre sprog. Syv angiver princippet for arbejdet med en oversættelsesteori, der er koncis og fremstår »fuldt moderne« (Paulli): ³⁸

mand kunde ikke her gandske binde sig til oordene, eftersom hvert sprog haver sine egenskaber, og det som falder vel i et sprog, klinger ikke strags saa vel i et andet; og jeg holder dend oversættelse for dend beste, hvilken ikke holdes for nogen oversættelse, alding skal og her være klart og siirligt (s. 113)

Syv havde selv adskillige oversættelsesprojekter på programmet, som ikke blev til noget.³⁹ I en lidt udvidet forstand kan man hævde, at al hans virksomhed, både trykt og utrykt, var udtryk for oversættelse eller formidling. Han havde altid et forlæg, et ældre dansk eller et moderne udenlandsk. Det skulle ikke undre, om han ikke også havde sin oversættelsesteori et sted fra.⁴⁰ Men den lyder godt, og lever da fuldkommen op til sit eget princip. Ligesom bogen som helhed gør det med sin tilpasning af Harsdörffer til dansk og danske forhold.

Syv vil også have poesi på modersmålet. Han går selv forrest med sit »Anhang« og dets 114 eksempler på forskellige vers- og strofeformer. Der er et lidt skismatisk forhold mellem på den ene side Syvs ambitioner om at formidle bredt og på den anden side de meget skrappe krav til den gode poet, han opstiller. »Af en Poet udkreves synderlig medfødt artighed, lærdom og øvelse« (s. 201), dvs. talent, læsning af mange gode bøger og studiet af de antikke poeters håndværksmæssige greb. Dertil kommer den omstændighed, som ifølge Flemming Lundgreen-Nielsen foregriber en romantisk inspirationsæstetik, at en poet »ikke [kan] skrive, naar hand vil, men naar hand kand« (s. 204).⁴¹ Det er med andre ord ikke alle og enhver, der kan gøre det selv. Almindeligt interesserede har da kunnet nøjes med at lystlæse. De har så for én bogs pris fået en fagbog og en digtsamling.

6. Afslutning

Det efterhængte poetiske eksempel-katalog selvstændiggør sig lidt fra helheden. Man får den tanke, at Syv også har villet vise, at han kunne digte. Det antikke ideal om *poeta doctus*, den lærde digter, levede i bedste velgående i 1600-tallet. For at være digter skulle man være lærd, for at være lærd skulle man være digter. Der er ikke ret mange, der mener, at Syv så faktisk var en god digter. »Anhanget« bliver som regel kun fremhævet for, at det giver de tidligste eksempler på dansksproget hyrde- og epigramdigtning. Det er ikke svært at forstå, at epigrammet må have tiltalt Syv,

der jo med Horats ville have, at digtningen skulle »gavne og fornøje«. Et af samlingens bedste digte, »Politisk, som det nu bruges«, er da også et epigram. Det synes, som om der her er noget på spil og om ikke liv, så i hvert fald en mening om livet:

Andet synes, andet være,
Andet gjør' og andet lære,
Andet meen' og andet tale,
Aldting falskt med farve male,
Aldting lov' og alding hage
Aldting tænk' og alding mage
Til sit gavn blant ond' og gode.
Det er nu politisk mode.
(nr. 40, s. 233)

Digtet forankrer Syv i 1600-tallet i modsætning til den mere og mere politiske modernitet, der gryede; man kan umiddelbart forbinde den lærde Syv i studerekammeret med en modposition til alt 'politisk', dvs. det 'træske', 'gennemdrevne' ifølge Moths samtidige ordbog, og man er tilbøjelig til at sætte den epitete, der altid knyttes til hans navn, 'lærd', i modsætning til denne verdensklogskab.

At digtet, ganske typisk, viser sig at være en oversættelse – af et Friedrich von Logau-epigram, »Heutige Welt-Kunst« – giver anledning til afslutningsvis at knytte et par ord til den særlige form for videns- og kulturproduktion, som kendetegnede Syvs lærdom.⁴²

Den tyske mediehistoriker Friedrich Kittler har talt om den 'endeløse cirkulation', der prægede den lærde republik i tiden før oplysningen, altså videnskabelig kommunikation uden ny vidensproduktion som grundlag og uden forestillinger om en ekstern målgruppe.⁴³ Man kan forbinde stort set al Syvs lærde virksomhed med første led i beskrivelsen (om vidensproduktionen). Der er stort set intet originalt ved den, ingen selvstændige projektidéer eller synspunkter, der stikker af. Og flyvehøjden er jo desuden lav i hans skrifter, når man sammenligner bagud med A.S. Vedel, fx indledningerne til deres visesamlinger, som Flemming Lundgreen-Nielsen har gjort,⁴⁴ for ikke at sige fremefter til Holberg. Det er et klassisk greb i litteraturhistorierne: Ak, hvor forandret! Kittlers andet led (om vidensdistributionen) passer dog kun delvis på Syv. Til dele af hans lærde studier knyttede der sig jo en oversættelses- og formidlingsvirksomhed, som skulle udbrede lærdommen i en bredere national sammenhæng.

Denne ambition om popularisering af viden peger på en slags kontinuitet mellem lærdom og oplysning, 1600-tal og 1700-tal. Noget, der i virkeligheden var en bombe under det grænseoverskridende faglige fællesskab i *respublica litteraria*, kan man tilføje.

Betenkninger var en pragtpræstation i henseende til popularisering, formidling og oversættelse. Også Logau-fordanskningen er fin! Imidlertid fik Syv ikke realiseret ret mange af sine projekter siden hen. Blandt hans papirer på Det Kongelige Bibliotek har vi som nævnt et eksemplar af bogen, som Syv har gjort marginbemærkninger i og noteringer på gennemtrukne hvide blade. Man opfatter den som regel som forlægget til en revideret udgave af *Betenkningerne*, men det er der ingen direkte holdpunkter for hverken i eller uden for manuskriptet. Man kan lige så vel forestille sig, at Syv bare har anvendt den som en fortsat optegnelsesbog om det cimbriske sprog. Der er i så fald tale om en remediering af bogen til manuskriptkulturen, et diskret skridt tilbage i medieudviklingen, der for så vidt afspejler Syvs langsomme retræte som kulturformidler. Endeløs cirkulation ...

Noter

1. »Libellos simul mitto duos diversæ materiae. Alter enim, qvomodo quis pecunia, alter qvomodo lingua patria ditescere possit, docet. Hunc igitur, qvi manuscriptus est, mitto, et permitto tuo iudicio, rogatus ab avtore, qvi æqve tuus est amicus, atqve ego«. Brev af 18. august, 1662, cit. efter Holger Fr. Rørdam: »Hans Mikkelsen Ravn. Et Bidrag til den danske Litteraturhistorie i 17de Aarhundrede« i *Historisk Tidsskrift*, bd. 3., rk. 4, 1865-1866, s. 583. Min oversættelse.
2. I det følgende henvises der – i den løbende tekst – til udgaven i *Danske Grammatikere fra Midten af det syttende til Midten af det attende Aarhundrede*, v. Henrik Bertelsen, bd. 1. København, 1979 [1915], s. 73-272.
3. Poul Jensen Colding: *Dictionarium Herlovanium*. København, 1626, s. [(:)2v]. Peter Zeebergs oversættelse, <<http://renaessancesprog.dk/ordboger/om-ordboegerne/poul-colding-1626/titel-og-forord-paa-dansk>>. Den latinske originaltekst er tilgængelige sammesteds.
4. Rasmus Bartholin: *Tale om det danske Sprog*, v. C. Behrend. København, 1914 (= *Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning*, nr. 97), s. 7. Den latinske original er optrykt i *Danske Grammatikere*, bd. 1, s. 1-33.
5. Hans Mikkelsen Ravn: *Ex Rhythmologia Danica Msc. Epitome Brevissima* i *Danske Metrikere*, v. Arthur Arnholtz m.fl., bd. 1. København 1953 [1649], s. 150-153.
6. Behrend (1914), s. [3].

7. Jørgen Sorterup: »Ligprædiken over Peder Syv, 1702«, v. Viggo J. von Holstein Rathlou i *Danske Studier 1909*, s. 38.
8. De biografiske oplysninger er mest hentet hos Fr. Winkel Horn: *Peder Syv. En litterærhistorisk Studie*. København, 1878, særligt s. 9-37.
9. En katalog fra auktionen over Syvs bøger efter hans død er bevaret, *Catalogus Librorum beati Domini P. Septimii*. København, 1702.
10. Mange andre af samtidens fremtrædende lærde og digtere kom imidlertid heller ikke udenlands, Kingo, Anders Bording og Peder Terpager fx, som Flemming Lundgreen-Nielsen har påpeget, jf. »Anders Sørensen Vedel og Peder Syv. To lærde folkevisseudgivere« i Lundgreen-Nielsen & Hanne Ruus (red.), *Svøbt i mår. Dansk Folkevisekultur 1550-1700*, bd. 4: *Lærdom og overtro*. København 2002, s. 273-274.
11. Syvs korrespondance med Schefferus inddrages i Harald Ilsøe: »Lærde forbindelser mellem Danmark og Sverige ca. 1660-1720. Breve, bøger, besøg« i Erland Kolding Nielsen m.fl. (red.): *Bøger, biblioteker, mennesker. Et nordisk festskrift tilegnet Torben Nielsen*. København, 1988, s. 556-662. En optegnelse bagest i Syvs arbejdsseksemplar af *Betenkningerne* (med gennemtrukne hvide blade til noteringer) refererer en brevveksling 1680-81 om svensk filologisk litteratur med astronomen Spole, Det Kongelige Bibliotek: Rostg. 47 8vo, s. 479 ff. Det har i øvrigt ikke været billigt at holde sig ajour i Den lærde republik. I sin motivering af ansøgningen om 'filologstøtte' henviser Syv til sin store »Omkostning paa Korrespondents«, jf. Horn (1878), s. 31.
12. Jf. Svend Dahl: »Peder Syv som Zoolog. Et gammelt Udkast til en 'Nordisk Fauna'« i *Danske Studier 1909*, s. 51-68.
13. Horn (1878), s. 180.
14. Op.cit., s. 170-183 og Jens Bjerring-Hansen: »Peder Terpagers og Peder Syvs Boglader og den bibliografiske diskurs i lærdomskulturen o. 1700« i *Danske Studier 2012*, s. 35-36.
15. Rostgaard 161, 4to.
16. Horn (1878) giver et udførligt resumé af bogen, s. 59-78. For en mere pointeret gennemgang – med særlig interesser for »Syvs visepoetik« og i det hele taget digtning i værket – henvises der til Lundgreen-Nielsen (2002), s. 279-293.
17. Om etymologistudier før Syv, jf. R. Paulli i Vilh. Andersen & Carl S. Petersen: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, bd. 1, København, 1929, s. 862-65.
18. Zachary Sng: *The Rhetoric of Error from Locke to Kleist*. Stanford, 2010, særligt s. 47-56.
19. Klaus P. Mortensen & May Schack: *Dansk litteraturs historie*, bd. 1. København, 2007, s. 312.
20. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 280.
21. Ibid.
22. 'Crusca' betyder klid. Som det fremgår, er kultiveringsmetaforikken overalt gennemgående. Syv trækker store veksler på den, og Svend Lindahl har også fundet den i Rasmus Bartholins tale om det danske sprog – sammen med et

- muligt antikt forlæg, nemlig en Vergil-maxime, der opfordrer til at opdyrke den italiske bondejord: »Labor improbus omnia vincit«, dvs. 'arbejde overvinder alt'. »Begge ville kultivere et i fædrelandet uopdyrket område«, Svend Lindahl: »En Vergil-reminiscens hos Rasmus Bartholin« i *Danske Studier* 1991, s. 198.
23. Julius Paludan: *Fremmed Indflydelse paa den danske Nationalliteratur i det 17. og 18. Aarhundrede*. København, 1887, s. 403-05.
 24. Georg Phillipp Harsdörffer: *Specimen Philologiae Germanicae*. Nürnberg, 1991 [1646], s. 174. Bogen fandtes selvsagt i Syvs bibliotek, jf. *Catalogus ...* (1702), duodecimo-afdelingen, nr. 147.
 25. Marie Bjerrum: »Peder Syvs danske ordbog« i *Sprog og Kultur* XX, 1958, s. 54-55.
 26. »Diese und dergleichen Sprachkünstige Fragen solle die belobte Übung verhoffte höchste Vollkommenheit unsere Teutsche Sprache nicht hindern oder zu rücke halten«, Georg Phillipp Harsdörffer: *Poetischer Trichter ...*, bd. 2. Nürnberg, 1648, upag. og usig., forordets tredjesidste side. Bogen indgår i Syvs bogauktionskatalog, jf. *Catalogus ...* (1702), duodecimo-afdelingen, nr. 158.
 27. Op.cit., s. 14.
 28. Det skal ikke glemmes, at spørgsmålet ikke kun var stilistisk og sprogpolitisk, men også juridisk med Christian IV's forbud fra 1629 mod den digteriske brug af hedenske guder og myter. Anders Arrebos søn, der udgav sin fars *Hexaëmeron* i 1661, minder læserne om i sin fortale til dem, at de hedenske gudenavne »er vor Tiids Poeter forbødet af Øfrigheden«, jf. Anders Arrebo: *Samlede Skrifter*, v. Vagn Lundgaard Simonsen, bd. 5. København, 1983, s. 15. Som Syv var digterne dog pragmatiske i spørgsmålet. De rettede sig ikke strengt efter ordren.
 29. Markus Hundt: *Spracharbeit im 17. Jahrhundert. Studien zu Georg Phillipp Harsdörffer, Justus Georg Schottelius und Christian Gueintz*. Berlin/New York, 2000, s. 73-74
 30. Op.cit., s. 74.
 31. Jørgen Holst: *Oeconomia nova paa Danske, med andre hosføyede Tractater*. København, 1649. Husholdningsbogen er kun kendt fra dette samleværk.
 32. Jf. Charlotte Appel: *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, bd. 1. København, 1994, s. 574-576 og Roger Chartier: *The cultural uses of print in early modern France*. New Haven, 1997, s. 247-249.
 33. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 273.
 34. I sit manuskript til en kommenteret nationalbibliografi, *Den danske Boglade*, Det Kongelige Bibliotek: Rostg. nr. 151, 4to, s. 48, jf. Bjerring-Hansen (2012), s. 40.
 35. Brev- og formularbogen indgår som anden del af ovennævnte optegnelsesbog, Rostg. nr. 151, 4to, s. [221].
 36. Hundt (2000), s. 179.
 37. Ferdinand van Ingen har med udgangspunkt i en række programskrifter argumenteret for, at det egentlige mål for Det Frugbringede Selskab var en

- genopretning af gamle dyder og normer, jf. Ferdinand van Ingen: »Die Sprachgesellschaften des 17. Jahrhunderts. Versuch einer Korrektur« i *Daphnis* 1, 1972, s. 14-23. Med tanke på det tyske selskabs eksklusivitet og tætte adelige tilknytning kan en sådan socialhistorisk indramning ikke overføres til de danske forhold.
38. Andersen & Petersen (1929), s. 887.
 39. Jf. Horn (1878), s. 68-73 samt s. 170-171.
 40. Judichær forfægtede i sin *Prosodia Danica* tilsvarende en fraseologisk snarere end en ord-til-ord oversættelse, jf. Erik Dal: *Indledning til Judichær = Danske Metrikere*, bd. IIA (København, 1960), s. 216-217. Bogen kan Syv imidlertid ikke have kendt, da den først kom i 1671. Måske er de mulige internationale inspirationskilder, som Dal foreslår til Judichær, også Syvs.
 41. Lundgreen-Nielsen (2002), s. 289.
 42. »Anders seyn und anders scheinen, / Anders reden, anders meinen, / Alles loben, alles tragen, / Allen heucheln, stets behagen, / Allem Winde Segel geben, / Bös und Guten dienstbar leben; / Alles Thun und alles Tichten / Bloss auff eignen Nutzen richten: / Wer sich dessen will befeissen, / Kan Politisch heuer heissen«, epigram nr. 71 i Salomons von Golaw [pseud. f. Friedrich v. Kohlau]: *Deutscher Sinn-Gedichte Drey Tausend*, u.å. [1654], s. 210. Paludan (1887) har to andre eksempler på lån fra Logau i Syvs »Anhang«, s. 243, note 3.
 43. »Die Gelehrtenrepublik ist und bleibt endlose Zirkulation, ein Aufschreibesystem ohne Produzenten und Konsumenten«, Friedrich Kittler: *Aufschreibesysteme 1800/1900*. München, 1985, s. 12.
 44. Lundgreen-Nielsen (2002).